



УДК 159.9
Я 80

Яворський Д.

Я 80 Три гетьмани. Одна ідея – Україна. Історіософський нарис з роздумами про сьогодення / Д. Яворський. – Київ: Видавничий дім «Центр української літератури», 2026. – 134 с.

ISBN 978-617-8783-41-9

Ця книга – про Україну, яка народжувалася не один раз і не здавалася після поразок. Через постаті Петра Конашевича-Сагайдачного, Богдана Хмельницького та Пилипа Орлика книга показує, як формувалася українська державна ідея – від народних зрушень та просвіти, через творення держави, до збереження її сенсу після катастроф.

Це не героїчний міф і не спрощена історія. Це чесна розмова про відповідальність, складний вибір та ціну свободи. Про те, чому Україна вижила, навіть коли зникала з мап, і чому її державність – не випадковість, а результат століть боротьби, мислення й незламної гідності.

Ця книга – для тих, хто хоче зрозуміти, чому Україна була, є і буде.

ISBN 978-617-8783-41-9

© Дмитро Яворський, 2026

© Видавничий дім «Центр української літератури», 2026.

РОЗДІЛ І. СВІТ, У ЯКОМУ НАРОДЖУЄТЬСЯ ГЕТЬМАН

Україна народжувалася не як держава, а як простір напруги. Тут не було моменту тиші, з якого можна було б спокійно збудувати інституції, укласти кордони, визначити правила успадкування влади. Український простір від самого початку був втягнутий у рух великих сил – імперських, релігійних, економічних. Саме тому питання державності тут ніколи не було абстрактним. Воно завжди було питанням виживання.

На зламі XVI–XVII століть Україна існувала у світі, де не визнавали слабких і не чекали, поки народ дозріє до власної держави. Річ Посполита розглядала ці землі як ресурс і буфер, Московія – як майбутній простір експансії, Османський світ – як зону впливу й торгу. Європа ж бачила тут периферію, зручну для військових союзів, але не для повноцінного політичного партнерства. Під цим багатошаровим тиском формувався вибір української еліти – не теоретичний, а практичний, часто жорсткий, інколи суперечливий.

Козацтво стало відповіддю не на романтичну ідею свободи, а на реальну відсутність захисту. Воно виникло там, де держава не виконувала своєї базової функції – гарантії безпеки. У цьому сенсі козацтво не було бунтом проти порядку, воно було спробою створити порядок власними руками. І саме тут закладається головний парадокс української історії: державницьке мислення з'являється раніше за державу.

Світ, у якому народжується гетьман, – це світ, де сила ще не відокремлена від права. Війна є формою дипломатії, а дипломатія – продовженням війни іншими засобами. Тут не існує стабільних союзів, лише тимчасові баланси. Будь-яке рішення має ціну, і ця ціна завжди більша за одну людину. Саме в такому середовищі формується тип лідера, якого згодом назвуть гетьманом. Це не монарх і не революціонер. Це лідер у кризовому середовищі, який змушений діяти без гарантій і без права на помилку.

Українській еліті цього періоду не була доступна розкіш стратегічного планування на десятиліття вперед. Вона мислила та діяла в умовах постійної загрози. Але саме ця обмеженість породила особливий тип політичного розуму – практичний, гнучкий, чутливий до контексту. Тут не створювали ідеальних моделей держави, тут намагалися втримати простір для майбутнього. І в цьому – ключ до розуміння гетьманської доби.

Гетьман не народжується з титулом. Він виростає з війська, з переговорів, з відповідальності за людей, які йому довірили життя. Його легітимність не є сакральною, вона постійно перевіряється. У козацькому світі влада – це не привілей, а функція. Її можна втратити так само швидко, як і здобути. Тому гетьман змушений мислити ширше, ніж йому дозволяє власний авторитет. Він має бачити не лише бій, а й наслідки перемоги, не лише союз, а й ціну залежності.

Саме в такому середовищі формується ідея України як політичного суб'єкта, хоча слово «незалежність» ще не має сучасного значення. Україна мислиться не як держава в юридичному сенсі, а як окремий інтерес, який потребує захисту. І цей інтерес не завжди збігається з інтересами великих гравців. Усвідомлення цієї відмінності стає першим кроком до державності.

Важливо зрозуміти: гетьмани діяли не в умовах вибору між добром і злом. Вони обирали між поганим і ще гіршим. Кожен союз був ризиком, кожна відмова – загрозою. Але саме в цій зоні постійної невизначеності народжується політична відповідальність. Не як абстрактна чеснота, а як здатність понести тягар наслідків своїх дій.

Україна того часу не була жертвою історії. Вона була простором боротьби за форму власного існування. І гетьмани стають тими, хто

вперше намагається надати цій боротьбі системності. Не завжди успішно. Не завжди послідовно. Але достатньо чітко, щоб ідея не зникла разом із поразками.

Світ, у якому народжується гетьман, не прощає слабкості. Але він формує лідерів, здатних мислити не лише сьогоdnішнім днем. Саме з цього світу вийшли ті, хто згодом зробить Україну не просто територією, а ідеєю. І ця ідея виявиться сильнішою за кордони, армії та тимчасові компроміси.

Щоб зрозуміти гетьмана, потрібно відмовитися від звичного уявлення про лідера як фігуру стабільності. У гетьманському світі стабільність була винятком, а не нормою. Норма – це рух, тиск, необхідність реагувати швидше, ніж формується суспільний консенсус. Саме тому гетьман не міг дозволити собі бути лише символом. Він мусів замінити цілі інституції.

Український простір у цей період був розірваний не лише географічно, а й соціально. Селянин, шляхтич, міщанин, козак жили в різних правових реальностях, які майже не перетиналися. Не існувало єдиного права, спільної політичної мови, загального уявлення про спільне майбутнє. У цих умовах будь-яка спроба державності мала починатися не з кордонів, а з узгодження смислів. Гетьман ставав тією фігурою, яка змушена була говорити одразу з кількома світами, не належачи повністю жодному з них.

Козацтво часто сприймають як стихію, але насправді воно було відповіддю на системну несправедливість. Його зростання означало не лише мілітаризацію простору, а й формування альтернативного соціального порядку. Там, де шляхетське право не працювало для більшості, виникала інша логіка – логіка служби, заслуги і колективної відповідальності. Саме ця логіка створила передумови для появи гетьмана як політичної фігури, а не просто військового ватажка.

У світі, де зародилося гетьманство, релігія була не приватною справою, а маркером ідентичності. Втрата церковної автономії означала втрату культурної пам'яті. Тому боротьба за духовну ієрархію була водночас боротьбою за право існувати як окрема спільнота. Гетьман мусив розуміти це так само добре, як і логіку війни. Він діяв у просторі, де культурне, релігійне й політичне були нероздільними.

Особливістю української ситуації було те, що держава не передувала нації. Навпаки – нація формувалася через спроби державності. Це означало постійну напругу між уявним і реальним. Гетьман мав справу з народом, який ще не був політичною єдністю, але вже вимагав захисту, справедливості й визнання. Це породжувало відповідальність іншого рівня: не за інституції, а за процес їх народження.

Затиснута між імперіями Україна не могла дозволити собі нейтральність. Кожен вибір втягав її в орбіту чужих інтересів. Але відмова від вибору означала зникнення з політичної карти. Саме в цій дилемі формується гетьманська політика як мистецтво тимчасових рішень. Тут не існувало остаточних перемог. Був лише виграний час – для людей, для культури, для майбутнього кроку.

Важливо усвідомити, що гетьманська влада ніколи не була абсолютною. Вона постійно балансувала між волею війська, очікуваннями громади та зовнішнім тиском. Це робило гетьмана залежним, але водночас навчало відповідальності. Влада, яка може бути відкликана, змушує мислити ширше за особистий інтерес. Саме тому в гетьманській традиції з'являється ранне розуміння обмеженості влади як необхідної умови її легітимності.

Епоха гетьманської України – це світ, де майбутнє не гарантоване жодному народу. Але саме тут з'являється усвідомлення, що історія не є фатальною. Вона може бути змінена через послідовні, іноді болісні, але усвідомлені рішення. Гетьман стає не тим, хто знає правильну відповідь, а тим, хто бере на себе відповідальність діяти без неї.

Цей світ виховує лідерів, які не мають права на ілюзії. Вони бачать ціну кожного кроку. Вони знають, що компроміс може врятувати сьогодні і зруйнувати завтра. І саме в цьому знанні зароджується українська державницька традиція – не тріумфальна, не проста, але стійка.

Економічний вимір цього світу часто лишається поза увагою, але саме він визначав межі можливого для будь-якої політичної волі. Українські землі були родючими, але ця родючість рідко працювала на тих, хто на них жив. Земля ставала джерелом багатства для імперських центрів, шляхетських родів, великих власників, але не для місцевої громади. Це породжувало відчуття глобальної несправедливості, яке не можна було вирішити окремими реформами. Воно вимагало іншої логіки управління,

і гетьманство поступово починало відповідати на цей виклик.

Податки, повинності, військові ревізії – усе це лягало тягарем на населення, яке не мало реального впливу на прийняття рішень. Саме тут формується одна з ключових причин козацького руху: бажання не просто уникнути утисків, а контролювати механізми розподілу. Гетьман у такій системі ставав не лише воєначальником, а й посередником між ресурсом і владою. Він мусив вирішувати, кому і скільки можна віддати, щоб не знищити власну основу.

Світ, у якому існувало гетьманство, не знав соціальної рівності, але в ньому з'являється уявлення про соціальну справедливість. Це не абстрактна ідея, а практичне відчуття межі. Коли тиск перевищує здатність спільноти його витримати, виникає опір. Гетьманська влада виростає саме з цього моменту – моменту, коли хаотичний спротив потребує форми.

Психологічно цей світ формує особливий тип лідерства. Тут не виживають ті, хто діє з емоційного імпульсу. Тут потрібна холодна оцінка ризиків, здатність чекати, вміння поступатися без відчуття поразки. Гетьман мусить мислити не як герой, а як координатор напруг. Він має утримувати баланс між внутрішнім невдоволенням і зовнішньою загрозою, між очікуваннями війська і потребами цивільного населення. Ця роль не дає простору для ілюзій про чисті рішення.

Особливе місце в цьому світі посідає поняття честі. Воно не є лицарським у західному розумінні, але й не зводиться до особистої репутації. Честь тут – це довіра. Втрата довіри означає втрату влади. Саме тому гетьман змушений діяти прозоро настільки, наскільки це дозволяє війна. Він постійно перебуває під поглядом тих, хто може його підтримати або зректися. Це формує ранню політичну культуру відповідальності, навіть якщо вона ще не має інституційного оформлення.

Український простір цього часу не має єдиного центру. Київ, Запоріжжя, великі міста, прикордонні території – кожна з цих зон живе у власному ритмі. Гетьман мусить мислити поліцентрично. Він не може спиратися на одну столицю або одну групу. Його влада – це мережа домовленостей, тимчасових союзів, особистих гарантій. Саме ця фрагментованість робить державність крихкою, але водночас гнучкою.

Важливо розуміти, що в цьому світі не існує чіткої межі між внутрішньою і зовнішньою політикою. Будь-який внутрішній конфлікт миттєво стає зовнішнім фактором. Будь-яке зовнішнє втручання проковує внутрішній розкол. Гетьман діє в умовах постійного перетину цих рівнів. Це змушує його бачити політику не як лінійну стратегію, а як систему взаємопов'язаних рішень.

Часи, у які жили наші великі гетьмани, не визнавали слабких, але й не сприяли відвертим і прямолінійним. Тут виживає той, хто вміє читати ситуацію, а не лише силу супротивника. Саме тому гетьманська традиція виробляє особливе ставлення до компромісу. Компроміс не є зрадою, якщо він зберігає можливість руху. Але він стає фатальним, якщо знищує саму ідею окремого шляху.

Україна в цей період ще не є завершеним проектом, але вона вже є простором вибору. І цей вибір щоразу робиться в умовах тиску. Гетьман не створює цей тиск – він у ньому формується. Саме тому його рішення не можна зводити до персональних амбіцій. Вони є реакцією на середовище, яке не залишає простих варіантів.

Страх у цьому світі не був емоцією – він був підвалиною. Він формував поведінку, рішення, мовчання. Люди звикали жити з усвідомленням, що будь-який день може змінити їхній статус, безпеку, саму можливість залишитися на своїй землі. Страх не паралізував, він дисциплінував. Він змушував шукати сильнішого, але не тирана, а того, хто здатен утримати простір від розпаду.

Війна ставала фоном життя. Вона переставала бути подією і перетворювалася на стан. Саме тому втома від війни була не менш небезпечною, ніж поразка. Втоmlена спільнота готова на будь-який компроміс, який обіцяє тишу. Гетьман мусив це розуміти. Він рахувався не лише з ворогами, а й із виснаженням власного народу. Його рішення часто були спробою виграти паузу, а не перемогу.

Мовчазні компроміси ставали частиною виживання. Люди приймали тимчасову втрату прав в обмін на стабільність, погоджувалися на обмеження, якщо вони зменшували рівень насильства. У цьому середовищі гетьман не міг бути максималістом. Він мав відчувати межу, за якою компроміс перестає бути тактичним і стає руйнівним. Це була тонка лінія, яку не завжди вдавалося втримати.

Громада вчилася жити між надією і скепсисом. Вона хотіла лідера, але боялася його. Досвід зловживань, зрад, використання сили проти своїх залишав глибокі сліди. Тому гетьманська влада не була беззастережною. Вона вимагала постійного підтвердження. Кожне рішення трактувалося посполитими не лише як політичне, а як моральне. Чи захищає воно громаду, чи використовує її.

У цьому світі слово мало вагу, але не меншу вагу мав жест. Обіцянки без дії знецінювалися миттєво. Саме тому гетьманська легітимність будувалася на конкретних вчинках: захищеному місті, відбитому набігу, збереженій церкві, відкладеному податку. Дрібні, на перший погляд, рішення формували довіру сильніше за великі декларації.

Час поступово стискався. Події розгорталися швидше, ніж суспільство встигало їх осмислити. Це створювало вакуум пояснень. Гетьман змушений був не лише діяти, а й тлумачити свої дії. Так зароджувалася рання форма політичної комунікації – не як пропаганда, а як спроба зберегти єдність розуміння. Без цього будь-яка дія ризикувала стати причиною розколу.

Світ, у якому існував гетьманат, поступово вичерпав можливості безформного опору. Стихійні повстання, локальні бунти, окремі військові успіхи більше не змінюють системи. Виникає потреба в узагальненні досвіду, в координації, у відповідальності за наслідки. Саме в цей момент історія починає вимагати конкретного імені, конкретного голосу, конкретного центру рішень.

Але цей центр не може бути нав'язаний силою. Він має бути впізнаний. Гетьман народжується тоді, коли суспільство починає бачити в одній людині не лише хоробрість чи хитрість, але й здатність не зламатися під вагою рішень. Це не миттєвий акт. Це процес, у якому лідер і спільнота взаємно перевіряють одне одного.

Поступово стає зрозуміло: без форми влади цей світ розсиплеться. Але форма не може бути копією імперської моделі. Вона має вирости з досвіду цієї землі – з її роздробленості, болю, пам'яті про втрати. Гетьманська влада стає компромісом між необхідністю порядку і страхом перед ним.

Україна входить у момент, коли більше не може залишатися лише простором. Вона мусить спробувати стати політичним суб'єктом, навіть якщо для цього ще немає всіх умов. І світ, у якому зародився фе-